

Rietz och riksspråket

Eva Thelin

The most recent dialect dictionary covering all Swedish dialects appeared in 1862–67, published by Johan Ernst Rietz. In those days, dialect dictionaries only consisted of words which did not appear in standard Swedish. Rietz, though, does include some standard words and in the foreword to the dictionary he specifies his criteria for entering them. In this article I examine what standard words Rietz has actually included (based on the words beginning with h-) and how well they correspond to his criteria.

1. Bakgrund

1862–67 utkom Svenskt dialekt-lexikon eller Ordbok öfver svenska allmogespråket (i fortsättningen kallat DL). DL omfattar knappt 860 sidor och söker beskriva alla svenska dialekter, även finlandssvenska och estlandssvenska, och det är än idag den senast utgivna ordboken med den inriktningen. DL framställdes av Johan Ernst Rietz (1815–1868), vid tiden kontraktsprost i Oxie i Skåne.¹ Han hade publicerat en hel del dessförinnan, framför allt utgåvor av fornsvenska texter och under åtminstone 17 år var han sysselsatt med en fornsvensk ordbok. Under arbetet med den lade han märke till att många av de fornsvenska orden fanns bevarade i dialekterna – en observation han inte var den förste att göra. Ett intresse för dialekterna väcktes hos Rietz, vilket så småningom ledde till att han lade det fornsvenska ordboksmanuskriptet åt sidan och övergick till att utarbeta en dialektordbok. Hur Rietz gick till väga vid framställandet av DL redogör Vidar Reinhammar närmare för i artikeln Om J. E. Rietz och Svenskt dialekt-lexikon (1998), vilket är den enda undersökning som hittills utförts om lexikonet. Reinhammar, som på sin tid ledde projektet Ordbok över Sveriges dialekter (OSD), hade haft anledning att granska och jämföra DL

---

¹ Detaljer om Rietz biografi kan inhämtas ur bl.a. Carlquist (1948), Ekholm (2001) och Svenskt biografiskt lexikon.

med dess källmaterial inför att de skulle tillföras OSD:s samlingar. Han uppdagade då ett antal felaktigheter i DL, vilka redovisas i artikeln.

Sedan 2012 arbetar jag på en doktorsavhandling om DL, vilken inriktar sig på att undersöka lexikonets strukturer på mikro- och makronivå samt att studera vilka principer Rietz tillämpat vid lemmaselektionen.

2. Lemmaselektion i dialektordböcker

I denna artikel inriktar jag mig på Rietz principer för lemmaselektion, närmare bestämt hur han förhållit sig till de ord som dialekter och riksspråk har gemensamt. Alla dialekter har ett ordförråd som består av dels särddialektala ord, dels ord som förekommer i både dialekter och riksspråk, men där orden vanligen uppvisar större eller mindre skillnader i fråga om semantik, fonologi, morfologi etc. Riksspråksgemensamma ord har inte alltid varit självklara beståndsdelar i svenska dialektordböcker. I de tidigaste ordböckerna, utkomna från 1700-talet och framåt, var urvalet begränsat till det särddialektala ordförrådet.² Den typen av urval hängde samman med dåtidens romantiska syn på forntiden, där dialekterna sågs som språkliga fornlämningar. Idén med dialektordböckerna var att tydliggöra de språkhistoriska banden bakåt i tiden och påvisa dialekterna som en källa till att berika riksspråkets vokabulär. Den första ordboken som avsåg att täcka in hela det dialektala ordförrådet i ett område var Ordbok öfver fryksdalsmålet utgiven 1878 av Adolf Noreen. Det fornnordiska inflytandet hade nu trätt i bakgrunden och Noreens junggrammatiska inriktning gör att alla ord ter sig lika intressanta som potentiella studieobjekt.

DL utkom drygt tio år före Noreens ordbok och Rietz uttrycker i ordbokens inledning en tidstypisk syn på dialekterna. Han framhåller vilka viktiga bidrag dialekterna kan ge för att upplysa om fornspråket och att de gör det möjligt för "riksmålet att utur allmogemålens ordförråd rikta sig" (s. II). Ljunggren (1939) säger i sin översikt över svenska dialektordböcker att DL är "tillkommen efter samma urvalsprinciper och med samma syften och i stort sett samma teknik" (s. 26) som de ordböcker som kommit ut före den. Men man behöver inte bläddra länge i lexikonet för att se att Rietz definitivt

---

² För en översikt om utvecklingen av svenska dialektordböcker, se Ljunggren (1939).

inte uteslutit alla ord som är gemensamma med riksspråket och detta intryck bekräftas av honom själv i ordbokens inledning:

Om något ord, som förekommer i svenska riksmålet, i munarterna har ett mycket egendomligt uttal, eller genom sina former, kön eller böjningar visar den ålderdomliga prägeln, har jag ansett det vara tjenligt att upptaga detsamma (s. IV).

Han exemplifierar sina principer med två ord, dels *ajn*, *ejn*, dels *dur*, *dyr*. *Ajn*, *ejn* 'en' finns med för att "visa den nära frändskapen med de uråldriga tungorna" och han framhåller särskilt att tveljuden, dvs. diftongerna, är viktiga. *Dur*, *dyr* 'dörr' har inkluderats för att visa "huru troget folket bevarat det gamla språkarfvet" (Inledning, s. IV).

3. Undersökning

Rietz har uppenbarligen låtit en del riksspråkliga ord komma med och den bild av hans urvalsprinciper som förmedlats av Ljunggren torde förtjäna en nyansering. Jag har därför kartlagt vilka riksspråkliga ord Rietz inkluderat och därefter undersökt följande: Hur förhåller sig dessa ord till Rietz uppställda kriterier? Uppvisar de några specifika uttal, former, kön eller böjningar och i så fall i vilken utsträckning? Kan det finnas andra skäl, än de Rietz nämner, till att "riksmålsord" kommit med? och slutligen: Hur presenterar Rietz dessa ord? Låter han t.ex. läsaren märka att orden också finns i riksspråket? Undersökningen begränsar sig till bokstaven h-, som omfattar 1554 lemman.³

4. Artiklar med beteckningen "Riksspr."

I 52 av artiklarna på h- visar det sig att Rietz själv meddelar att en av betydelseerna (eller den enda betydelsen) är riksspråklig, vanligen genom tillägg

³ Samtliga ord återfinns som huvud- eller sublemman inom partiet H (s. 233-289). Ord på h- förekommer även på andra platser i DL, men ingår inte i undersökningen. Även ord som inleds med <hv> och idag skrivs med <v> är inkluderade. Hänvisningsartiklar är ej medräknade.

av förkortningen ”Riksspr.” efter betydelseangivelsen. Det rör sig om nedanstående ord (redovisade i alfabetisk ordning och åtskilda med tankstreck). För varje ord anges ordklass eller genus samt betydelser i starkt reducerad form. Betydelsen är ersatt med ”=” i de fall den är (nästan) identisk med uppslagsordet och latin är översatt till svenska. Förekomsten av vissa för undersökningen relevanta uppgifter visas i form av förkortningar, där **R.** står för ”Riksspr.” eller motsvarande, **U.** uttalsuppgifter, **B.** böjningsuppgifter och *SF* markerar sidoformer till lemmat.⁴

hak n. ingående vinkel eller hörn **R.** – **hake** **1** m. 1) = **R.** 2) bössa – **hakka** v. 1) smått sönderdela; begabba **R.** 2) kälta 3) hosta oupphörligt 4) stamma 5) icke kunna läsa rent – **hakkspett** m. 1) = **R. U.** 2) lång och mager människa – **hals** m. 1) = **R. 2)** förhus, smal ingång 3) näthörn – **ham** **2** m. knäveck [anv. i riksspråkliga uttryck följer] – **hammar** **2 B.** m. 1) hammare **R.** 2) nacken på yxor el. likn. 3) ett stycke trä till sidslå i en skrinda eller stege – **hamn** **2** m. 1) = **R.** 2) stycke mellan sömmar – **hamna** v. 1) inlöpa i hamn **R.** 2) gå in med båten baklänges till hamnen 3) ro baklänges – **hampa** f. = **R.** – **hand** f. 1) = **R. U. B.** 2) ett gifvet quantum lin – **hane** m. tupp **R.** – **hank** m. 1) det hvarmed något hänges **R. U.** 2) handtag på byttor o.d. 3) ok 4) sölf i en väf **U.** – **hare** m. = **R. U.** – **harva** v. 1) = **R. U.** 2) räfsa **U.** – **hastiger** *SF* adj. 1) = **R.** 2) lättretlig **U.** – **hatt** **2** m. 1) betäckning för öfre delen af en sak **R.** 2) sädesskyl – **hatta** v. 1) betäcka (en sädesskyl) med hatt **R.** 2) uppsätta sädesskylar – **hejda** v. 1) återhålla **R.** 2) vara njugg – **helg** f. 1) helg, högtid **R.** 2) marknad – **hiskeligt** adj. 1) rysligt **R.** 2) ganska mycket – **hit** interj. 1) adv. hit **R. U.** 2) utrop till dragare – **hjerta** n. = **R. U. B.** – **ho** **2** m. 1) = **R.** 2) vattenränna – **hólme** m. **B.** 1) = **R.** 2) backe i en kärräng 3) ett mindre åkerfält 4) en mindre äng – **hop** **1** m. samlad mängd **R. U.** 2) præp. hop, ihop **R.** – **hóppa** v. hoppa **R. U.** – **hora** f. 1) dam i kortleken 2) = **R.** – **horn** n. 1) = **R. U.** 2) udden af ett näs 3) träet, i hvilket räfs-pinnarne äro slagne – **hov** n. vett, måtta **R.** – **hud** f. = **R.** – **huka** v. 1) sitta på huk **R. U.** 2) aftaga; om månen – **huld** adj. välvillig **R. U.** – **hult** *SF* n. 1) skogsbacke, skogsdunge **R.** 2) hög backe – **hum** m. misstanke, dunkelt begrepp **R.** – **hund** m. = **R. U.** – **hus** n. 1) = **R. U. B.** 2) rum i en byggnad – **huttla** v. **R.** 1) narra, bedraga 2) vara senfärdig och förtretlig – **huv** m. 1) litet rundt tak **R.** 2) öfverbyggnad öfver en gödselstad 3) gödselrum – **hvila** *sej* v. 1) = **R.** 2) gå till den sista vilan – **hvina** **B.** v. 1) = **R. U. B.** 2) gråta, jämra sig **U. B.** – **hvit** adj. = **R. U. B.** – **hår(d)** adj. 1) = **R.** 2) sur, syrlig. **U.** – **häfta** v. 1a) löst fästa **R.** b) sätta hälla på (en häst) c)

⁴ Artiklarna kan även innehålla uppgifter om fornspråk, variantformer, sammansättningar, konstruktioner m.m. Talesätt och språkprov förekommer. Alla proveniensangivelser har utelämnats.

hindra **U.** 2a) vara hindersamt b) dröja, vänta – **hälla** v. 1) luta emot **R.** 2) förflyta 3) närma sig, lacka åt – **hänglås** n. 1) ett slags rörligt lås **R.** 2) efterhängsen människa 3) våp; drumlig människa – **häpen** adj. 1) **R.** bestört 2) skyndsam och på något begärlig – **här** adv. = **R.** – **häst** 2 m. = **R. U.** – **hätta** 3 **B. f.** [1]) karlmössa **R. U.** 2) fruntimmersmössa 3) få något i hättan, få ett rus – **höffsa** v. 1) hyfsa, städa **R.** 2) **höffsa öpp** slå, basa – **höna** f. 1) = **R.** 2) enfaldig människa.

För 37 av de 52 ovanstående orden anges särdialektala betydelser vid sidan av den riksspråkliga. Som synes redovisas den riksspråkliga betydelsen så gott som alltid först, i ett eget moment. Uttalsuppgifter⁵ förekommer relativt ofta och meddelas framför allt i anslutning till den riksspråkliga betydelsen. Avvikande genus omnämns av Rietz för ordet *hum*. Böjningsuppgifter anges sporadiskt och kortfattat för i huvudsak substantiv. För det enda starka verbet, *hvina*, redovisas dock temaformer utförligt.

5. Fler riksspråkliga ord

Det är lätt att upptäcka en hel del andra ord i DL som rimligen måste ha ingått i riksspråket på Rietz tid, utan att han explicit påtalat det. För att kunna avgöra vilka ord som bör ha varit en del av riksspråket har jag använt A. F. Dalins Ordbok öfver svenska språket som måttstock. Den kom ut 1850–53, alltså ungefär ett decennium före Rietz lexikon. Som riksspråkliga ord i DL har räknats alla etymologiskt identiska ord⁶ som föreligger också i Dalins ordbok och som han inte betecknat som populära⁷. Utfallet av jämförelsen är följande 160 lemman i DL⁸:

gvólv n. hvalf – **haalk** v. **B.** 1) halka 2) smyga sig 3) med möda och försigtighet dra sig fram – **haark** **B.** v. kratta bort – **hag** n. 1) gärdesgård i skogsmark och kring

⁵ Någon regelrätt ljudskrift är det aldrig fråga om; Rietz utgår från det vanliga alfabetets tecken med vissa tillägg. Se vidare DL förord s. IV och inledning s. V.

⁶ I de fall det vållat problem att avgöra om ett ord hos Rietz och Dalin har samma etymologiska ursprung, har SAOB konsulterats, någon gång även Hellquist. Om osäkerheten därefter kvarstått, har ordet fått utgå.

⁷ Dalin använder förkortningen ”pop.” för ”populärt, brukligt ibland det lägre folket” (s. 20). Med ”pop.” markerade ord på h-, vilka också upptas i DL, är: *handslög* adj., *hanka* v., *hasa* f., *hira* v., *hyde* n., *hyppja* v., *hönsa* v.

⁸ Tre ord i uppställningen inleds inte med h-, eftersom Rietz hämtat uppslagsorden från dialekter med initialt h-bortfall eller med uttalet /gv/ av äldre hv.

svedjeland **U. B.** 2) inhägnad af qvistar med snaror hvare foglar och harar fångas 3) flera näts sammansättning – **hagga B.** v. hugga **U. B.** – **hagrü** m. hafre **U.** – **hajt** f. stor, obebyggd skog. **U.** hed, sandhed, sandig slätt. **U.** hed. **U.** högländt sandmo bevuxen med skog – **hajta SF B.** v. heta, kallas **U.** – **hake 2** m. tapper man – **haku SF** f. haka – **hal** adj. 1) hård **U. B.** 2) hårdhänt 3) hårdsinad **U.** – **halku(g)** adj. något hal **U. B.** – **hallda B.** v. 1) hålla **U. B.** 2) hålla för, anse 3) väga 4) [i talesätt] – **halldfaster** adj. snål – **halver** adj. half **U.** – **ham 1** m. skugga, vålnad – **hamsa** v. 1) fingra på 2) hafsa; prata osammanhängande 3) leka med en katt 4) [i talesätt] **U.** – **hamsig SF** adj. pratande hams **U.** – **han** pron. = **B. U.** – **handfallen** adj. händig – **handkläde** n. hvit näsduk – **handsko** m. handske – **handspik** m. liten stör, hvarmed timmerstockarne bäras – **handsöl** n. 1) handpenningar 2) köpskål 3) drickspenningar – **hanekåmm** m. tuppkamm; så kallas blomman aurikel – **hanklä SF** n. handske **U.** – **hannka** v. varpa in (t.ex. tåg, not) – **har 1** n. hår **U.** – **harefötter** m. pl. 1) kattfot 2) bergsyra – **harhjärtä** adj. räddlifvad – **harka** f. kratta **U. B.** – **harpa** f. [1)] gammal, ful kärring 2) kärring, som pratar mycket 3) trollpacka – **harr SF** m. herre – **harull** m. ängsull – **harv B.** m. rifva, räfsa till hö – **harä** n. mellangärdet i ett kreatur – **has 1 B.** m. 1) knäveck 2) smalben 3) ben – **hasa B.** v. afskära senorna i ett djurs bakben – **haug** m. hög – **haugar B.** adj. hög **U. B.** – **haugmøltur** adj. 1) som talar högt 2) skrytaktig – **hauk SF** m. hök **U.** – **haust** m. höst **U.** – **he(dn)ing** m. 1) odöpt barn 2) [i uttryck] – **heim** n. 1) hem 2) vistelseort, boningsställe **U.** – **heima SF** adv. hemma **U.** – **heimat SF** adv. hemåt **U.** – **heiter SF** adj. het **U.** – **hejl** adj. hel, sammanhängande – **hejn SF** f. liten fin brynsten **U.** – **hel SF** f.? död – **hel(g)smess SF** f. allhelgonadag **U.** – **hel(g)smål SF** n. aftonringning **U.** – **helika SF** f. 1) hufvudbonad för fruntimmer **U. B.** 2) liten barnmössa **U.** – **helvite** n. = – **hemfö(d)ing B.** m. 1) hemmavarande vuxet barn 2) en som jemt varit i sina föräldrars hus **U.** – **hemlig** adj. 1) hemmastadd **U.** 2) bekant, förtrolig **U.** – **hemlighet** f. könsdelar – **hemsker SF** adj. 1) något förskräckt, försagd **U.** 2) fånig 3) illamående, matt – **hemsöka B.** v. besöka, helsa på – **henta SF** v. hemta, föra hem – **here** m. gosse, ung bonddräng **U.** – **herredag** m. riksdag – **hi(d)e** n. 1) ide **U. B.** 2) usel koja, illa beryktadt ställe **U.** 3) moras – **hink** m. en stolpe med häfstång m.m., hvarmed vatten upphemtas ur brunnen **U.** – **hinn SF** m. den onde – **hinna B.** v. = **U. B.** – **hira SF** f. förvirring **U.** – **hittug** adj. 1) fyndig 2) fintlig, förslagen – **hiva** v. 1) slänga, kasta **U. B.** 2) hissa upp **U.** – **hjelpa B.** v. = **U. B.** – **hjer SF** adv. här **U.** – **hjol** n. hjul **U.** – **hjolnål** f. järnpinne, som håller hjulet fast vid axeln – **hjon SF** n. människa **U.** – **hjul B.** v. trilla som ett hjul – **hjädan** adv. härifrån **U.** – **hjäörn** n. hörn – **ho SF** pron. hon **U. B.** – **hoegär SF** n. hufvudgård **U.** – **hógas** v. 1) trifvas 2) icke vara mörkrädd 3) längta efter **U. B.** – **hólländare SF** m. 1) arrendator af ett mejeri 2) brödknif – **hómmal** f. humla – **hóninggräs** n. gulmåra – **hornig** adj. full med finnar i ansigtet – **hórsafibla B.** f. 1) hökfibblor 2) slättergubbe – **hórsagök** m. 1) enkelbeckasin **U.** 2) en som talar eller sjunger hest – **hórskónung** m. tulkört – **hove** n. hufvud **U. B.** – **hovriddare**

m. brudsvan – **hu(g)** m. håg, minne – **hugg** n. = ; tillfälle – **huggulag** n. hufvudlag på en häst U. – **hugslaus** adj. minneslös – **hulld** n. hull – **hullung** m. hulling (på fiskkrok) – **humlekóppa** B. f. humleknopp – **hundfatt** adj. 1) skamlös; ofantlig 2) adv. oförskämtdt, orimligt – **hundfötter** pl. tät kvastfibbla – **hundsk** adj. skamlös – **hurra** v. 1) snurra i kring 2) hvina 3) dona, bullra U. B. – **hva?** [ordklass uppges ej] huru? – **hvaiv** SF B. v. 1) svänga, vifta 2) kasta, slänga – **hvarv** n. omgång U. – **hvaske** conj. hvarken U. – **hveila** f. stund; timme – **hveiv** f. 1) svängning 2) vef – **hvirred** adj. oredig U. – **hvitkulla** f. prästkrage – **hvitmat** m. mjölkmat – **hvo** adv. hvad? huru? – **hvoda** adv. hvarifrån – **hvorske** adv. hvarken, eller – **hvävla** B. v. = U. B. – **hwäsa** v. andas tungt U. – **hvättja** B. v. hvässa, bryna U. B. – **hybbele** n. ruckel – **hyddä** f. murad nisch i väggen nära spisen – **hygga sej** v. 1) förbättras; blifva ordentligare U. 2) kläda sig med omsorg – **hyla** v. 1) tjuta U. B. 2) hastigt rygga tillbaka 3) rysa af köld eller illamående – **hyll** m. fläder U. – **hyns** B. n. pl. höns – **hysing** B. m. rep, snodd U. – **hyssa** v. kasta med lätthet – **håi** n. hö U. – **hå-ken** m. hin onde – **håI** 1 adj. 1) urhålkad 2) ihålig 3) djup, tjock 3) [sic] uthungrig – **hålk** B. m. något urhålkadt 1) urhålkadt käril 2) bladet eller röret, som omsluter axet eller blomstjelen 3) träkrans kring en brunn 4) källa i en träskartad omgivning 5) storätare 6) tjock pojke 7) drinkare – **håll** n. 1) styrka, varaktighet 2) hejd 3) syslande – **hållen** SF adj. 1) ansedd 2) underhållen – **hållning** f. underhåll af ett hemman – **hårkrank** B. m. ett slags stor mygga U. – **hårpös** m. harts U. – **hä(d)a** adv. hädan U. – **häfta** f. 1) förstoppning 2) urinstämna – **hägda** v. 1) spara U. 2) hålla måtta – **hägna** f. (inhägnad mark för) bete; betesmark – **häkkel** f. 1) linhäkla 2) tadel U. – **häkkelmakar** m. 1) en som gör häklor 2) tadelare – **häkkäl** v. 1) häkla U. 2) tadel U. – **häkta** v. 1a) dröja b) ej räcka till 2) hindra, emotstå – **hällning på hällning**, adv. nära slutet – **händuger** adj. händig – **hänga** B. v. 1) = U. B. 2) vara något sjuk – **härberge** n. 1) handkammare U. 2) gästkammare U. – **hård** B. f. skuldra U. B. – **härma** v. = – **härnäst** adv. senast, sist – **häsja** SF f. torkställning U. – **hässja** SF v. flåsa häftigt U. B. – **hästfibler** f. pl. slättergubbe – **hästgröning** f. skogsfräken – **häva** B. v. 1) häfva, vråka U. B. 2) [i talesätt] 3) hävas gäsa; om deg U. – **höfrö** n. ormrot – **högti(d)** SF m. 1) = 2) lappri – **hönsing** f. traktering af en nykommen person åt sina vänner – **hövla** v. 1) hyfla U. 2) banna upp – **hövvel** B. m. hyfvel – **inka** v. uppfordra vatten med [hink] – **årsträ** n. hårstrå.

Vad har fått Rietz att ta med dessa ord? Hur förhåller de sig till hans formulerade kriterier om uttal, former, kön och böjningar? Och varför har de inte fått beteckningen ”Riksspr.”?

Studerar vi inledningsvis kriteriet *uttal* kan sådana uppgifter uppträda på flera platser i artiklarna: i lemmat, i sidoförmer till lemmat (markerade med SF) och inuti artikeln. Eftersom Rietz princip är att välja den av honom för-

modade ”äldsta” dialektformen som lemma, får det till följd att dialektala uttal ofta kommer till synes där. Ser vi närmare på vilka uttalsdrag som förekommer i lemmana, rör det sig i 16 av orden om det som Rietz lyfte fram i sin inledning: diftonger och då alltid primära sådana. Relativt vanliga är även apokoperade former (*haalk, haark, hjul, hómml, häkkel* f., *häkkäl* v.) och ord med bevarat *ld* (*hallda, halldfaster, hulld*). För övrigt uppvisar orden en ganska stor variation av drag. När det gäller kriteriet *kön* är Rietz och Dalin oftast överens om genus hos substantiven. Skiljaktiga genus anger de för orden *harull, harv, harä, hejn, hoegär, hór safibla, hveiv, hägn, härd, hästfibler, hästgröning*. Ytterligare ett av Rietz kriterier är *böjning*. För samtliga åtta verb med stark böjning redovisas temaformer utförligt från olika platser. Även de svaga verben har i drygt hälften av fallen försetts med böjningsformer, men långt mindre detaljerade. För de två enda personliga pronomina, *han* och *ho*, anges kasusformer. Av adjektiven har 3 av 22 uppgifter om böjning. Vid 17 av 93 substantiv anges böjning, men då i regel bara enstaka uppgifter om formen i bf. sing. eller obf. plur. När det gäller urvalskriteriet *former*, ger Rietz inget besked om vad han avser med ”former”. Det kan inte gärna stå för uttals- eller böjningsformer, eftersom de omnämns särskilt. Det jag håller för mest troligt är att han menar ord som i dialekterna har andra suffix än i riksspråket, vare sig det gäller ordbildning eller grammatik. Till denna grupp hör framför allt adjektiv med ändelserna *-ug, -ot (-ed)* istället för *-ig* eller den gamla nominativändelsen *-er (-ur, -ar)*.

6. Varför inte ”Riksspr.”?

De just undersökta 160 orden har inte försetts med beteckningen ”Riksspr.”. Som torde framgå av uppställningen ovan, beror det inte på att riksspråkliga betydelser saknas. En jämförelse av betydelseuppgifterna för dessa ord i DL och Dalins ordbok visar att det finns betydelser som motsvarar varandra eller som tangerar eller innefattas i varandra, men också betydelser som saknar motsvarigheter. Betydelser med direkt motsvarighet hos Dalin återfinns för 97 av orden i DL. De har markerats i uppställningen med en understrykning under uppslagsordet. Man kan lägga märke till att en relativt stor andel av dem har ett lemma som återspeglar ett dialektalt uttal eller en dialektal form.

Det förekommer mycket sällan för de 52 orden med ”Riksspr.”. Sannolikt har de dialektala lemmarna starkt bidragit till att ”Riksspr.” inte varit aktuellt att använda. Det är inte *hajta*, *halver* och *hyns* som tillhör riksspråket, det är *heta*, *halv* och *höns*. Beteckningen ”Riksspr.” verkar alltså i praktiken ha stått för ”riksspråklig betydelse hos ett ord med riksspråkligt lemma”.

Men vad gäller för de ord som *inte* har ett dialektalt lemma – varför har Rietz inte använt ”Riksspr.” här? Jag kan peka på två tänkbara orsaker. Den första är att orden, trots att de finns med hos Dalin och inte markerats som populära, inte uppfattats som riksspråkliga av Rietz. Efter en kontroll av bruklighetsangivelser i SAOB och geografiska utbredningsuppgifter i dialektsamlingarna vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala kan följande tio ord anses dialektala eller provinsiella: *hannka v.*, *harka f.*, *hel(g)smess*, *helika*, *hybbele*, *hyll*, *häfta*, *hård*, *hässja* och *hästgröning*.⁹ Den andra orsaken till att en betydelse inte betecknats med ”Riksspr.” kan vara att ordet inte tillhört det *allmänna* riksspråket. Några av orden har förhållandevis speciella betydelser och kan inte ha använts särskilt frekvent. Flera av växtbenämningarna hör dit, men också ord som *hasa*, *herredag*, *hovriddare*, *humleköppa*, *hvättja*, *hysing* och *häckelmakar*.

7. Slutord

Undersökningen av orden på h- har visat att 52 ord har en betydelse som Rietz betecknat som riksspråklig. Därutöver har ytterligare 160 ord visat sig föreligga i Dalins ordbok. För båda grupperna framstår dialektalt uttal som det viktigaste av Rietz urvalskriterier. Övriga kriterier är representerade i mer begränsad omfattning, med undantag för böjningar av starka verb. Vanligt förekommande är mer eller mindre särdialektala betydelser. Ibland tas de upp vid sidan av en riksspråklig betydelse, andra gånger utgör de hela betydelseinnehållet. Sannolikt har de särdialektala betydelserna spelat en betydande roll vid urvalet, men det är inte ett kriterium Rietz nämner. Även annat som presenteras i artiklarna, vilket inte studerats här, såsom ordens förekomst i sammansättningar och talesätt eller deras fornspråkliga historia

⁹ Som redan konstaterats har *hård* och *hästgröning* skiljaktiga genus hos Dalin och i DL, vilket kan ha varit bidragande till att Rietz inkluderat dem.

kan tänkas ha bidragit till att orden inkluderats. Till detta återkommer jag i mina fortsatta studier av DL.

Litteratur

Ordböcker

Dalin, A. F. (1850–53): *Ordbok öfver svenska språket*. 1–2. Stockholm.

DL, se Rietz.

Hellquist = Hellquist, Elof (1948): *Svensk etymologisk ordbok*. 1–2. 3. uppl.

Lund: Gleerup.

Noreen, Adolf (1878): *Ordbok öfver fryksdalsmålet: samt en ordlista från Värmlands älfdal*. Uppsala.

OSD = *Ordbok över Sveriges dialekter* (1991–2000). Häfte 1–3. Uppsala.

Rietz, Johan Ernst (1862–67): *Svenskt dialekt-lexikon eller Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund. Register och rättelser av Erik Abrahamson, 1955. Uppsala: Lundequistska bokh.

SAOB = *Ordbok över svenska språket* (1898–). 1–. Lund.

Annan litteratur och källor

Carlquist, Gunnar (1948): *Lunds stifts herdaminne: från reformationen till nyaste tid*. Ser. II. Biografier. 2. Oxie kontrakt. Lund: Gleerup.

Dialektsamlingarna vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

Ekholm, Gulli (2001): Johan Ernst Rietz – en lundensisk språkforskare. I: *Personhistorisk tidskrift* 2001:1, 57-65.

Ljunggren, Karl Gustav (1939): Svenska dialektordböcker. En översikt. I: *Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1938*, 21-37.

Noreen, Adolf (1903): *Vårt språk: nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: Gleerup.

Reinhammar, Vidar (1998): Om J. E. Rietz och Svenskt dialekt-lexikon. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1997, 7-57.

Svenskt biografiskt lexikon. Artikeln J. Ernst Rietz. <sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=6753> (september 2015).

Eva Thelin
forskningsarkivarie, fil. kand.
Dialekt- och folkminnesarkivet
Institutet för språk och folkminnen
von Kræmers allé 21
SE-751 04 Uppsala
eva.thelin@sprakochfolkminnen.se